

Lekum gard i Eidsberg – gammel gard med historiske røtter

Av Eldbjørg Skaug

Blant lyse barneminner står 17. mai-toget fra kirka rundt om Lekum i en egen glans: Jentene oppstasa i ny kjole med stor sløyfe i håret, barlegga for første gang den våren, nye hvite sko, guttene i matrosdress eller nikkers med vannkjemma hår, alle med flagg, og sol var det støtt. En vakker, flott dag, og vi hilste med hurrarop på oberst Jølsen og familien, på tunet med dueslag foran den vakre hovedbygningen, vi gløtta inn i hagen bak hekken, – den minte om «Den hemmelige hagen» vi hadde

lest om, og vi hadde hørt at på Lekum hadde det vært kloster, og at det skulle finnes en underjordisk gang til kirka.

Et spennende sted, og nå har jeg fått anledning til å samle stoff og formidle det videre til dem som ikke har finlest Østfolds historie eller alle bygdebøkene. Erling Mustorp leverte et manus om Lekum til Haakonredaksjonen for flere år siden, og i Østfolds historie og Eidsbergs bygdebøker har jeg samla fakta. Noe fant jeg i Birger Kirkebys

Lekum, hovedbygningen sett fra hagen. Foto utlånt av Reidun Fiskerud.

bok om prestegårder og andre gårder ca. 1300–1700. Ambisjonen var å følge utviklingen fra 1400-tallet til i dag. – Jeg har plukka som ei høne i mye stoff, og historia er fascinerende. Her er hva jeg fant:

Eidsberg var Østfolds sentrum i middelalderen

I denne tiden var Eidsberg kirke, som var viet til Hellig Olav, blitt et valfartssted for pilegrimer fra fjern og nær. På veien til Nidaros måtte de innom Eidsberg kirke. Merkelig å tenke på at denne bygda engang var hovedsete for kirke og stat i Viken. Østfolddomen var kirkens hovedsete i Østfold i middelalderen.

I høymiddelalderen, etter 1200, var det geistligheten eller storbønder som eide jorda. Hovedøya kloster eide noe ved kirka i 1332. Sannsynligvis var deler av Lekum i Hovedøyas eie til reformasjonen.

Navnet Lekum har vært omdiskutert. Wilse mente navnet stammer fra det latinske navnet på munkeordenens hospits på Lekum. I Eidsbergs gårds-historie bind 4 om Lekum gjør Helge Frøyset rede for alle nedskrevne utgaver av navnet fra i 1405, Leikvangr, til 1599, da var det skrevet Lequam, senere avkorta til Lekum. Leikvang er en naturlig samlingsplass for kappleiker av alle slag, som hestekamper og kappritt. Den tids Momarken? Tradisjonen lever ennå i bygda. I et diplom fra 1441 omtales «Lekum rette stevnested», en betegnelse på et sted der folk ble stevnet for retten, som på tinget i norrøn tid. Lekum nevnes som stevnested for lagtingsmenn

og presteskap også i 1550. Da var fordelingen av den katolske kirkens gods etter reformasjonen antakelig over. Først etter den tid vokste byene langs kysten fram, og borgerskapet under dansk styre overtok litt etter litt de eiendommene Kirken hadde hatt.

Lekum gårds eiere

Munkene på Lekum drev hospits, som er både overnattingsplass og sykestue. For et liv det må ha vært i bygda den gangen! Omtrent 2000 pilegrimer dro forbi hver sommer. Arne Sandem har skrevet flere bøker om den tida da Glomma var hovedveien til innlandet.

Den første nevnte eier av Lekum var Torer Håkonsson, (biskopsson), født på Lekum i 1240-åra, og mora, Elin, hadde antakelig odelsrett til garden. Prestene i Norden praktiserte ikke sølibat, og kvinnene hadde arverett på lik linje med menn. Faren ble erkebiskop i Nidaros. Torer ble utdanna i Frankrike og fikk mange oppgaver i statsadministrasjonen, fulgte kongen på alle utenriksreiser og deltok i forhandlinger. Han var rikskansler, fikk tittelen baron og var med på å revidere Magnus Lagabøtes landslov. Tenke seg til at landets utøvende makt bodde på Lekum!

Han døde i 1317. Vi har ikke dokumenter som forteller om hvem som eide Lekum i perioden etter hans død. I 1405 gikk riksråd Alv Halvarson og sira Øystein Tordsson delegang mellom gardene Lekum og Eidsberg. Det vil antakelig si at fra da av var Lekum en fullgard med én eier, og hadde tidligere delvis vært kirkegods. Fra 1405 går det over to hundre år før en finner noe om Lekums eiere.

Under og etter Svartedauden fins lite nedtegna. De fleste skrivekyndige, som var munkene og prestene, døde. Det er blitt fortalt at det fantes to skrivekyndige i Norge etter pesten. Nye skrivekyndige ble henta inn fra utlandet. Vårt norrøne mål var i endring, og endringene utvikla seg ulikt fordi bygdene ble isolert. Det tok tid å komme i gang etter Digerdauden. De runekyndige brukte runer, skar i tre, navna redskap. De som overlevde pesten, måtte klare seg sjøl, og det førte til endring i samfunnet: Storbonden måtte gjøre arbeidet sjøl, folk flytta ut av tomme bygder til nye byer, og det ble mindre forskjell på fattig og rik. Et langt mer ensarta samfunn vokste fram, og bøndene styrte seg sjøl med valgte lagrettemenn. Lagrettemannen blir bøndenes og borgernes tillitsmann, for i den første unionstida er kongemakten fraværende. Tittelen lagrettemann endres senere til lensmann. Lekum fortsatte å være stevnested gjennom 1500-åra. Senere ble den lensmannsgård.

Med reformasjonen rundt 1530 kom påbud om at barna skulle lære Luthers katekisme, og klokkerne holdt søndagsskole for de unge. Det fantes skrivere i bygda på 1600-tallet, og de lærte opp flere, men noen organisert skole ble det ikke. Noen bønder slo seg sammen om å hyre en lærer til å holde omgangsskole i siste halvdel av 1600-tallet. Enkelte i Eidsberg hadde til og med bøker.

Sten Willumsen hadde i 1625 kjøpt Lekum, og i 1627 ble den lensmannsgård med skyssplikt for adelen og kongens menn. En tung plikt, for de skulle ha gratis skyss når

som helst de trengte det, og mange bønder ergra seg over skyssplikten. I 1660 begynner eneveldet under dansk kongen, og han sender sine embetsmenn rundt i riket. Nå ble det slutt på sjølstyret med lagrettemenn.

Borgerveldet og plankebaronenes tid

Forhistoria til alle de følgende overdragelsene av Lekum er utviklinga av plank- og tømmerhandel, som borgerne ved kysten hadde greid å skaffe seg enerett over, til bøndenes ergrelse. Oppgangssaga ble vanlig på 1600-tallet, og det ble overflod av sager til skogen var uthogd. Bøndene tok ut forskudd i form av varer fra borgerne, og når prisene falt, og de ikke kunne betale, eller de ikke hadde skog nok igjen til å fylle kontrakten, overtok borgerne garden.

Lekum var verdifull for plankeadelen. Lindhoel lense var i drift allerede rundt 1630, dit kom tømmer fra skoger lenger oppi landet, og på Lekum var det foss til å drive både sager og kvern, så alt lå godt til rette for å selge plank. Men plassene Dananeset, Sagdalen og Dunderhytta nevnes først som Lekums eiendom i 1723. Der lå bedriftene.

Ved makeskifte med Willumsen kom garden i 1629 over til Daniel Bildt på Hafslund, som overdro den til borgermester Nils Lauritsen Tyrholm i Fredrikstad i 1632. Nils Lauritsen i Fredrikstad eide åtte gårder med sager og mølle i Eidsberg. Han døde i 1635. De neste 10 åra står enka, Else Madsdatter, som eier. Fra 1647 var eieren Nils' sønn, Hans Nilsen på Lekum til 1657.

Mads Nilsen, hans sønn, overtok driften, og han var en kranglefant og

skyldte penger overalt. I 1669 fikk han bevilling til å drive gjestgiveri og selge øl, tobakk og brenne brennevin. Han prøvde å få amtsmannen til å hindre andre der omkring i å få lov å selge slike varer, og han lyktes. Han slapp å betale familieskatt fordi han hadde øl, tobakk og brennevin til salgs for de reisende! Det må ha vært sett på som en tjeneste for farende folk. Da han døde i 1676, viste det seg at han var rik på gods og gull, og boet gikk med stort overskudd også etter innfridde pantobligasjoner. Mads' to barn satt igjen på Lekum. Mora sies det lite om, bare at hun het Dorte Holst.

Futen Christen Vendelbo, gift med ei Tyrholmdame, måtte ta ansvar for garden og flyttet dit, men sommeren 1680 ville han ikke påta seg ansvaret lenger.

En svoger av Niels Lauritsen, Anders Hornes, kom til Lekum i 1680-åra som bestyrer av sagbruket. Han døde 1694. Et virvar av panter og arvinger samt arvingers barn eide garden i denne perioden. Det er imidlertid interessant at kvinnes arverett ble holdt i hevd under dansketida her til lands.

Kaptein Jørgen A. Tønder overtok garden som pant fra en baker, Fredrik Edvardt, som var gift med Mads' datter.

Jørgens sønn, Andreas, døde ung, og hans enke, Martha Olsdatter Pharo, gifta seg med Caspar Rømer, og han overtok garden på åremål, for Else Madsdatter hadde pant i garden. Caspar forlot Lekum i 1713, utarma av skatt.

Neste eier var Ole Hansen Hersætter, sønnesønn av futen Holst, og han overtok som fullmektig for Caspar Rømer. I 1716 tok han selv over drifta av Lekum. Han ble kalt Ole Lekum, og var

en velstående mann. Ole var lensefogd ved Lindhoel-lensa, kausjonerte og vant på det, og da kirkene i Eidsberg ble solgt i 1723, kjøpte han en tredel av dem, men disse solgte enka da han døde. I 1730 kjøpte han Lindhoel, svigerfarens gard, og flytta dit. Han var gift to ganger og hadde 16 barn. En driftig mann.

I 1600 hadde Lekum to sager. Fra 1660, da danskekongen fikk enevelde, ble alt regulert og sentralstyrt, og Lekum hadde lov å levere et kvantum på 14 400 bord pr. år frem til 1739, da ordningen ble opphevet.

Den neste eieren på Lekum fra 1731, Peder Jensen Hiort, var gift med Mads Tyrholms datterdatter, som arvet pantet i Lekum. Røttene til Eidsberg lå på kvinnesiden.

Hiortslektas tid

Peder Jensen Hiort var en holden mann. Han døde allerede i 1735. Etter han skifter navna på sønnene som i danske kongehus, annenhver gang Jens og Peder.

Tre år senere er enka gift med kjøpmann Nils Nilsen fra Christiania. Han flytter til Lekum, og hennes tre barn vokser opp der. En sønn fikk hun også med Nils. Han reiste til Vest-India og lot morsarven stå i garden under halvbrorens styre. Nå bor eieren på Lekum og tar ansvar for drift. Forfallet under svenskekrigenes dager har kosta, men når eierne selv tar over, kommer garden og bruka i gang.

Peders sønn, Jens Pedersen Hiort, var også handelsmann, fikk lov å selge tobakk, og fikk bevilling til gjestgiveri i 1778, men slapp skatt fordi få reisende kom langs kongeveien. Men mange kom

Stor og frodig hage på Lekum. Foto utlånt av Reidun Fiskerud.

over Grønsund fra Skiptvet til mølla og sagbrukene. Jens døde i 1794.

Hans sønn, Peder Jensen Hiort, overtok garden som 27-åring og drev både sagbruket og kverna. Han fikk mye å stri med! De forskjellige oppsitterne hadde dammer og lenser de åpna og lukka uten felles system, og flom og ødeleggelse fulgte. Elva måtte reguleres. Det skjedde ikke uten rettssaker og langvarig krangel, som Peder tok helt til Høyesterett.

I 1797 kjøpte Peder Hiort og rittmester Lund på Huseby de tre kirkene i Eidsberg med garden og gardsparter til. Da var alt på stell igjen. I februar 1810 dro Peder med hest, slede og skysskar på elveisen ned mot Fredrikstad, gikk gjennom isen ved Vidnes og drukna.

Han hadde fem barn, og sønnen Peter Christian Hjorth overtok Lekum, som

søsknene hadde arvepart i. Han kjøpte rittmesterens del av kirkegodset og var eneeier. Han beholdt kirkene til 1849, da han solgte dem til Eidsberg kommune.

I 1853 forpakta han bort fossen, sagene, mølla og husa der omkring for fem år om gangen. Han bygde om og utvida hovedbygningen til den nåværende empirestil. I 1838 ble han Eidsbergs første ordfører.

Året etter satt han på Stortinget – hele 11 år – fordelt på to perioder. Han døde nyttårsdag 1855, var gift tre ganger og hadde 14 barn.

Hans sønn, Lars Edvard Hjorth, overtok garden og industrien rundt fossen, og var aktivt med i bygdesamfunnet. Lars Edvard hadde ei tid som sjømann, kaptein til og med, før han overtok garden. Han var lensmann i Eidsberg fra 1862 til 1890, og i 18 år var

sønnen, Peter Christian medhjelper i lensmannsaker.

Peter Christian Hjorth, født 1859, død 1900, var den siste av slekta som bodde på Lekum til sin død. Med ham tok tre hundre års slektstradisjon en ende. Han døde før sin far, og Lekum ble overdratt til hans enke, Hulda Constance, født Haneborg, da faren døde. De fikk ei datter, Ingeborg

1900-tallet

Hulda gifta seg igjen i 1906 med daværende kaptein Olaf Jølsen. Han var gift to ganger, først med Anna Maria Heyerdahl, som døde i 1903 og er mor til Annemari og Holm Jølsen. Hulda ble deres andre mor. Etter flere befordringer endte Jølsen som oberst og kommandant ved Fossumavsnittets befestninger. I Eidsberg var han en aktiv samfunnsborger. Han var ivrig med i restaureringsarbeidet av Eidsberg kirke og formann i byggekomitéen for kapellet, samt mangeårig medlem av Eidsberg historielag. Han døde i 1954.

Hulda var også ivrig kirkegjenger

og aktiv i menighetsarbeid, særlig i søndagsskolearbeidet, og fikk i stand Indre Østfold søndagsskolekorps i 1922. Hun beskrives som et alvorlig, myndig og snilt menneske. Jølsens barn var hjemme der, og Ingeborg tilbrakte hver sommer i Eidsberg så lenge hun levde. Vi kalte henne bare grevinne Mannerheim.

Hulda bodde på Lekum resten av sitt liv, men forpaktet bort garden til Olaf Moen i 1949, og fra 1961 til Morten Hansen. Hun døde 1966. Året etter dør Ingeborg, og Lekum blir solgt til Thor Lundebø

Dette var den historiske bakgrunnen, så mangfoldig, og så merkverdig. Vi skulle bare visst det, der vi sto med flagga, at Lekum er nært knytta til Norges historie.

Kilder:

- *Østfolds historie*, bind 2, 3 og 4.
- Birger Kirkeby: *Prestegårder og andre gårder i Østfold 1300–1700*, bind 2.
- *Eidsbergs gårdshistorie*, bind IV.
- Erling Mustorp.

Disse tre gravmonumentene på Eidsberg kirkegård har alle forbindelse til Lekum gård. Reidun Fiskerud har fått æren av å holde dem velstelte, noe hun gjør med glede.
Foto: Eva Tvetter.

